

bir mefhumun karşılığı olduğunu belirtmektedir. Buna göre Gül ruhu, Bülbül gönlü, Gülşen teni, Nergis sağ duyuyu, Meltem nefsi, Servi doğruluğu, Irmak saflığı, Jâle şevki, Süsen şecaati, Menekşe tevazuu, Lâle ebedî sevgiyi, Sümbül hasedi, Diken kin ve kibri, Şah Temmuz gazabı, Hazan Şah şehveti, Şah Şitâ fesi, Nervuz Şah mânevî aydınlığı ifade etmektedir (ayrıca bk. KARA FAZLÎ).

Fazlî'nin eserinden sonra Bekâyî ile Gazi Giray'ın *Gül ü Bülbül*'leri önem taşımaktadır. 1565 veya 1572 yılında yazıldığı tahmin edilen Bekâyî'nin *Gül ü Bülbül*'ü 935 beyitlik bir eserdir (bk. BEKÂ-YÎ). Fuzûlî'nin "Nîk ü Bed" manzumesine nazîre olarak kaleme alındığı belirtilen Gazi Giray'ın *Gül ü Bülbül*'ü ise 1602-1603 kışında Çağatay Türkçesi ile yazılmıştır (bk. GAZÎ GİRAY II). Ayrıca Lutfî (XV. yüzyıl, Çağatay Türkçesi ile), Niyazî (Acem Molla, XVI. yüzyıl Çağatay Türkçesi ile) Kalkandelenli Muîdî (ö. 994/1585) ve Pârsâ Sâbir Mehmed Dede (ö. 1090/1679) bu türde eser veren şairlerdendir.

BİBLİYOGRAFYA :

Latîfî, *Tezkire*, s. 264; Âşık Çelebi, *Tezkire*, İÜ Ktp., TY, nr. 171, vr. 262*; Ahdî, *Gül-şen-i Şuarâ*, İÜ Ktp., TY, nr. 2604, vr. 98*; Kınalızâde, *Tezkire*, II, 754-757; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1506; Gibb, *HOP*, III, 108-111; *Osmanlı Mûellifleri*, II, 359-360; Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 388; Sülün Özkut, *Fazlî'nin Gül ü Bülbül Mesnevisi* (mezuniyet tezi, 1949), İÜ Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, nr. 308; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 349-352; Banarlı, *RTET*, I, 597-598; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 140; a.m.f., "Divan Edebiyatında Hikâye I", *TDAY Belleten* (1967), s. 109; Faruk Kadri Timurtaş, *Tarih içinde Türk Edebiyatı*, İstanbul 1981, s. 207; Nezahat Öztekin, "Fazlî'nin Gül ü Bülbül'ü Üzerine Bir İnceleme", *MÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy. 4, İstanbul 1988, s. 119-134; İsmail Hikmet Ertaylan, "Gül ve Bülbül Efsanesi ve Şair Fazlî", *İstanbul* (Halkevleri Dergisi), II/14, İstanbul 1944, s. 4-5; "Fazlî Çelebi", *TA*, XVI, 188; Kâşif Yılmaz, "Gül ü Bülbül", *TDEA*, III, 389-390; Hasan Aksoy, "Bekâyî", *DİA*, V, 360; Mustafa Uzun, "Gazi Giray II (Edebî Yönü)", a.e., XIII, 452.

MUSTAFA ÖZKAN

GÜL CAMİİ

İstanbul Küçükmustafapaşa'da
XV. yüzyıl sonunda kiliseden
çevrilen cami.

İstanbul'un kuzey kısmında Haliç kıyısında Aykapı (Ayakapısı) semtinde bulunmaktadır. Büyük ölçülerde bir yapı olan Gül Camii'nin Bizans dönemindeki adı

ve yapım tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Genellikle buranın Deksiakrates'teki Aya (Hagia) Theodosia Kilisesi olduğu yolunda yerleşmiş bir görüş vardır. İstanbul'un Bizans dönemindeki tarihî topografyasına dair pek çok yayını olan J. Pargoire, bu kilisenin Aya Evphemia adına yapıldığını, ancak Latin işgalinden (1204-1261) sonra Bizans İmparatorluğu ihyâ edildiğinde XIII. yüzyıl sonlarında adının Theodosia'ya dönüştürüldüğünü kaydeder. Kaynaklardan edinilen bilgiye göre Khalkedon'un (Kadıköy) koruyucu azize-i Evphemia'ya sunulmuş olan kilise Petron adındaki mahallede bulunuyordu ve yanında bir de kadınlar manastırı vardı. Kilisenin IX. yüzyılda İmparator I. Basileios döneminde (867-886) yapıldığı veya daha eski bir yapının yenilenmesi ve ihyası suretiyle kurulduğu ileri sürülmüştür. Bu kilisede (belki de manastırda) Basileios'un ailesinden bazı kişilerin mezarları bulunuyordu.

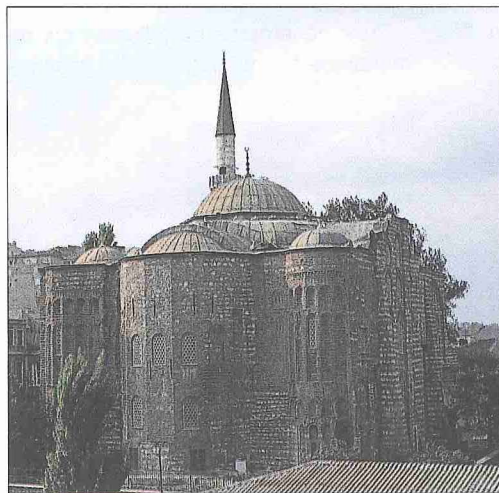
İkonoklasma (tasvir kıranlar) akımı döneminde (726-842), Büyüksaray'ın Aya-sofya önündeki Khalke Kapısı denilen girişi üstündeki İsa ikonasının indirilişini engellemeye çalışırken öldürülen Theodosia adlı kadın sonraları azize olarak ilân edildiğinde cesedi veya kutsal kalıntıları bu kiliseye konulmuştu. Halk bu rölikleri ziyaret ederek onlardan şifa umardı. Şehrin IV. Haçlı Seferi şövalyeleri tarafından işgalinden sonra kilise büyük ölçüde onarılmıştı. Bu arada, zaten Evphemia ile ilgili kutsal bir hâtıra-

ya sahip olmadığından Theodosia'nın ön plana geçerek adının kiliseye verilmiş olabileceği iddia edilmiştir. Ayrıca bu çevrede bulunduğu bilinen Khristou Evergetou Manastırı'nın kilisenin komşusu olduğu da son yıllarda ileri sürülmüştür.

Aya Theodosia'nın kutsal kalıntıları'nın bir dilsizin dilini açtığı yolundaki haber 1306'da buranın tanınmasına yol açmıştır. Nitekim XIV ve XV. yüzyıllarda Bizans'tan geçen Rus hacıları manastırı ve rölikleri ziyaret ettiklerini bildirirler. Bunlar arasında, 1350'de İstanbul'a uğrayan Novgorodlu Stepan kıyıda olan Theodosia Manastırı'na gittiklerini, buraya her çarşamba ve her cuma günü pek çok ziyaretçinin geldiğini, kalabalık hasta gruplarının yataklarıyla buraya taşındıklarını belirtir. Daha sonra 1424'te İstanbul'dan geçen adı bilinmeyen bir hacı da Theodosia'nın naaşı veya röliklerinin açık bir sandukçede durduğunu, bunun pek çok derde derman olduğunu yazmıştır.

Bir rivayete göre 1453'te azizenin yortu günü olan 29 Mayıs'ta kilise güllerle donatılmıştı; o gün şehre giren Türkler binayı camiye çevirdiklerinde bundan dolayı adına Gül Camii demişlerdir. Fakat o günlerde Bizanslılar'ın gül toplayıp bir kiliseyi süslemekten daha önemli işleri olacağından böyle bir rivayetin doğruluğu çok şüphelidir. Caminin içinde Gülbaba denilen bir yatırın kabrinin bulunduğu inanıldığından binaya bu adın verildiği de söylenir. Bu konuda başka söylentiler de vardır.

Gül Camii ve içinden bir görünüş

Fetih'ten sonra kilisenin altındaki bodrum, Haliç'teki gemilerin malzemelerinin depolandığı bir ambar olarak kullanılmıştır. Aya Theodosia Kilisesi'nin II. Selim döneminde (1566-1574) Hasan Paşa tarafından camiye dönüştürüldüğü genellikle ileri sürülür. *Hadikatü'l-cevâmi*'in matbu nüshasında ise bu işin III. Selim zamanında (1789-1807) gerçekleştirildiği yazılmıştır ki bu bir baskı hatasıdır. İhsan Erzi tarafından işaret edildiğine göre, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet yazmaları arasındaki bir icmal defterinde (nr. 93), 5 Cemâziyelâhîr 895'te (26 Nisan 1490) camiye dönüştürülme çalışmalarına başlanarak bu işin altı ayda bitirildiği kaydedilmektedir. 953 (1546) tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nde de burası "Câmi-i Gül" olarak kaydedildiğine göre bu eski kilise II. Selim döneminden çok önce camiye çevrilmiştir.

Kanûnî Sultan Süleyman devrinde bir elçilik heyetiyle İstanbul'a gelen ve 1559'da Galata surlarından şehrin, aslı şimdi Hollanda'da Leiden'de bulunan büyük bir resmini çizen Flensburglu Alman Melchior Lorichs (Lorck), Gül Camii yerinde üstü ahşap çatılı, minareli bir cami işaretlemiştir. Türkler'e ne durumda kaldığı bilinmeyen bu eski Bizans yapısı, büyük ihtimalle 1509 zelzelesinde kubbesi ve bütün üst yapısını kaybetmiştir. Bu felâketin arkasından binanın üstü bir ahşap çatı ile örtülmüş, bir süre öylece kullanılmış ve Alman ressam da onu bu haliyle görmüştür. Belki II. Selim döneminde ve Mimar Sinan'ın Hassa başmimarı olduğu yıllarda bu ahşap çatı kaldırıldığı veya bir yangın sonunda çöktüğü için bugün görülen klasik Türk üslûbundaki yan cephelerle ana kemerler ve kubbe yapılmıştır.

W. Müller-Wiener, Gül Camii'nin IV. Murad zamanında tamir edildiğini bildi-

rişse de bu hususta kaynak göstermediğinden bu bilginin doğruluk derecesini kontrol etmek mümkün değildir. Ancak Osmanlı dönemi boyunca Haliç kıyılarından başlayarak güneye doğru yayılan yangınlardan zarar gördüğü tahmin edilebilir. Bu arada 1633 yılında Cibali-kapısı dışından başlayarak üç gün süren büyük yangın Gül Camii'nde de tahribat yapmış olmalıdır. Cami II. Mahmud döneminde önemli bir tamir görmüştür. *Hadikatü'l-cevâmi*'in metnini tamamlayan Ali Satı Efendi camideki Hünkâr mahfilinin bu padişah tarafından yaptırıldığını bildirir.

Gül Camii yakın tarihlerde bir tamir görmüş ve dış duvarları evvelce sıvalı ve badanalı iken raspa edilerek duvar güğürlü açığa çıkarılmıştır. Bu eski kilise, tuğla tonozlu ve üstündeki yapının ölçülerini aynen tekrarlayan bir bodrum üzerinde inşa edilmiştir. Esas bina "kapalı haç planlı" tiptedir. Narteks kısmı mevcut olmayıp sadece kuzey yan duvarı kalmıştır. Bunun yerine ahşap çatılı bir son cemaat yeri yapılmıştır. Ana mekân, dört kolu beşik tonozlarla örtülü bir haç biçimindedir. Bu kollardan kuzey, güney ve batıda olanların içlerine ikişer pâyeye oturan galeriler yerleştirilmiştir. Dört masif pâyeye bu haç şeklini meydana getirir ve dört ana kemeri taşır. Kemerlerin sivri oluşu, bunların Türk devrinde eskilerinin yerinde ya tamamen veya kısmen yapıldığını belli eder. Binanın doğusunda, ortadaki daha geniş olmak üzere dışarıya taşkın üç apsisi vardır. Bunlardan bilhassa iki yanlarda olanlarında çok sayıda nişler ve bunların içlerinde tuğla bezemelerinin bulunuşu, binanın XIII. yüzyılın sonları veya XIV. yüzyılın başında gördüğü büyük tamir sırasında bu bölümlerin yeniden yapıldığına işaret eder.

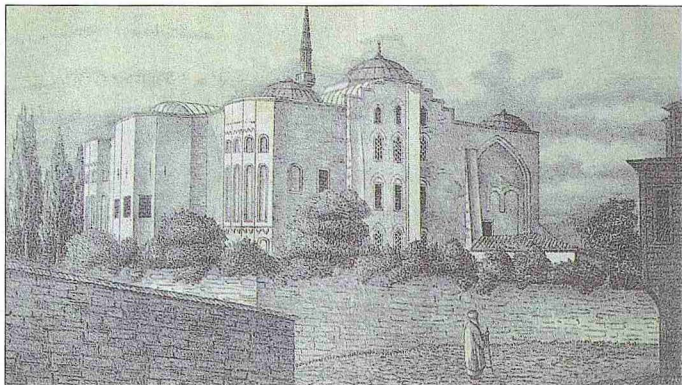
Türk döneminde bu kilisenin dış mimarisinde önemli değişiklikler yapılmış-

tır. İki yan cephe çok pencereli olarak inşa edilmiş, bunların mahya hattı bazı Osmanlı eseri camilerde olduğu gibi kademeli olarak taçlandırılmıştır. Son derece basık, sekizgen kasnaklı sağır kubbeleri de Türk yapısıdır. Böylece eski kilisenin, Türk mimarisinin klasik döneminde gerek yan cepheleri gerek taşıyıcı büyük kemerleri ve ana kubbesinin yenilendiği açıkça belli olmaktadır.

Yüksek bir bodrum üzerine oturduğu gibi kendi başına esasen orantıları çok yüksek olan bu kilise, yüksek kasnaklı olması gereken kubbesiyle herhalde aslında daha da heybetli bir görünüm arz ediyordu. Caminin minaresi, şerefe çıkmasının barok profilli biçimiyle 1766 zelzelesinden sonra inşa edilen minarelerin bir benzeridir.

Mihrabın sağ tarafındaki pâyenin içinde bir yatır mezarı vardır. Üzerindeki yazı bunun "Hazret-i İsmâ'nın sahâbesinden havârinin kabri" (merkad-i havvâriyyûn-ı ashâb-ı İsmâ aleyhisselâm) olduğunu bildirir. Halk arasındaki bir efsaneye göre de burada Gül Baba adında bir evliya yatmaktadır. İhsan Erzi *Hadikatü'l-cevâmi*'in yazma bir nüshasında şu kayda rastlamıştır: "Rivayet olunur ki, Hz. İsmâ'nın on iki havârisinden beşi Arabistan mahallinde ve yedisi dahi, ikisi bu caminin mihrap tarafında olan ayakları derununda, birisi sağ cânibinde olan ayakta, beş altı kadîme Fârisî ile ziyaret olunur" (*Camilerimiz Ansiklopedisi*, II, 21). XIX. yüzyılda ortaya çıkan bir halk rivayetinde son Bizans imparatoru XI. Konstantinos'un buraya gömüldüğü ileri sürülürse de bunun da sağlam bir esasa dayanmadığı bellidir. Camiye çevrilmiş başka hiçbir Bizans kilisesi için anlatılmayan bu rivayetlerin, burada evvelce varlığı bildirilen imparator sülâlesi mezarlarından kaynaklandığı bir ihtimal olarak düşünülebilir.

Gül Camii'nin iç duvarlarında Bizans dönemine ait hiçbir süsleme yoktur. Bütün iç yüzeyleri kaplayan sıva tabakası üstünde XIX. yüzyıldan kaldığı anlaşılan kalem işi nakışlar yer alır. Bunların arasında çok sayıda "mühr-i Süleyman" görülür. Ayrıca sağdaki küçük apsisin içine de bir küfi yazı işlenmiştir. Yangınlardan sonra yenilenmiş olması muhtemel mihrapla ahşap minberin belirli bir sanat değeri yoktur. Caminin batı tarafında, II. Mahmud'un kızı Âdile Sultan tarafından 1285'te (1868-69) vakfedilen bir sıbyan mektebi inşa edilmiştir.

Gül Camii'nin
XIX. yüzyılın
ikinci yarısında
Galanakis
tarafından
çizilen
gravürü
(Paspatis'ten)

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), s. 3 (not 3), 269; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 186; a.e.: *Camilerimiz Ansiklopedisi* (haz. İhsan Erzi), İstanbul 1987, II, 21-23; [Konstantinos], *Constantiniade ou description de Constantinople ancienne et moderne* (trc. M. R.), İstanbul 1846, s. 117-120; A. G. Paspatis, *Byzantini Meletai*, İstanbul 1877, s. 320-322; Mordtmann, *Esquisse topographique de Constantinople*, Lille 1892, s. 42; E. Oberhummer, *Konstantinopel unter Suleiman*, München 1902; C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1907-1912, s. 41, lv. 11^a; A. van Millingen, *Byzantine Churches of Constantinople*, London 1912, s. 164-178; J. Ebersolt — A. Thiers, *Les églises de Constantinople*, Paris 1913, s. 113-127; F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford 1929, II, 40; A. M. Schneider, *Byzanz, Vorarbeiten zur Topographie und Archologie der Stadt*, Berlin 1935, s. 78; M. Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru*, İstanbul 1947, s. 142; R. Janin, *Eglises et monastères*, Paris 1969, s. 127-129, 143-145, 508-510; a.mlf., "Les églises Sainte-Euphémie à Constantinople", *Echos d'orient*, XXXI, Paris 1932, s. 279-281; H. Schfer, *Die Gül Camii in Istanbul, Ein Beitrag zur Mittel-Byzantinischen Kirchen Architektur*, Tübingen 1973; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls*, Tübingen 1977, s. 340-343; Th. F. Mathews, *The Byzantine Churches of Istanbul*, Pennsylvania 1976, s. 128-139; Semavi Eyice, *Son Devir Bizans Mimarisi*, İstanbul 1980, s. 84-85, rs. 209-215; a.mlf., "Les églises byzantines d'Istanbul, du IXe au XVe siècles", *Corsi di cultura bizantina et ravennate*, XII, Ravenna 1965, s. 259-262; *Fatih Camileri ve Diğer Tarihî Eserler* (haz. Fatih Müftülüğü), İstanbul 1991, s. 102-103; J. Pargoire, "Constantinople, L'église Sainte-Théodosie", *Echos d'orient*, IX, Paris 1906, s. 162-165; N. Brunov, "Die Gül-Djami von Konstantinopel", *BZ*, XXX (1930), s. 554-560.

SEMAYİ EYİCE

GÜL ü NEVRÜZ

(گل و نوروز)

XV. yüzyıl

Çağatay şairlerinden Lutfi'nin
Celâleddin Tabîb'in aynı adı taşıyan
Farsça eserinden tercüme yoluyla
meydana getirdiği âşıkane mesnevisi
(bk. LUTFİ).

GÜL-i SAD-BERK

(گل صد برگ)

Klasik Türk edebiyatında
yüz sayısına bağlı olarak düzenlenen
değişik türdeki eserlerin ortak adı.

"Yüz yapraklı gül" anlamına gelen gül-i sad-berk tamlaması divan edebiyatında yüz beyit, yüz gazel, yüz beyitlik kaside, yüz hadis, yüz mektup gibi yüz sayı-

sı esas alınarak yazılan eserlere verilen addır. Bunlarda sayı her zaman yüze ulaşmamakla beraber müellifler, sayı bakımından eksik olan bu türdeki çalışmalarına da aynı adı vermişlerdir. Gül-i sad-berk tabirine Fars edebiyatında rastlanmamakta, bunun yerine daha çok sad-berk ("katmerli gül") ve gül-i sad-berg-i âsumân (kinaye yoluyla "âlemi aydınlatan güneş") tamlamaları görülmektedir (M. Hüseyin-i Tebrîzî, III, 1827; *Burhân-ı Kâtî Tercümesi*, s. 529; Şükûn, II, 1357; *Luğatnâme*, XIX, 160).

Türk edebiyatında "Gül-i Sad-berk" adıyla yazılmış eserler kronolojik olarak şöyle sıralanabilir: 1. Mesîhî'nin (ö. 918/1512) *Gül-i Sad-berg'i*. Doğum, ölüm, düğün gibi olaylara; tebrik, tavsiye, şikâyet ve teşekkür gibi konulara dair yüz kadar mektup örneğinden meydana gelmiştir. İçinde "şefkatnâme, talebnâme, irtisalnâme, şevknâme, tehniyetnâme, ilâmnâme, şikâyetnâme, cevabnâme, şükürnâme, ta'ziyetnâme, iyâdetnâme ve da'vetnâme" başlıkları altında toplam on iki mektup türüne ait örnekler bulunmaktadır. Sanatlı nesirle yazılmış olan bu mektuplarda seci ve aliterasyonlara fazlaca yer verilmiştir. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde İ. Çetin Derdiyok tarafından üzerinde bir doktora çalışması yapılan eserin (bk. bibl.) dört nüshası tesbit edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3351/2; Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî Efendi, nr. 1291; Gazi Hüseyin Begova Biblioteka, nr. 4885; Çorum İl Halk Ktp., nr. 2237/1). 2. Lâmiî'nin (ö. 938/1532) *Gül-i Sad-berg'i*. Kaynaklarda Lâmiî'nin böyle bir eserinden söz edilmemekle beraber Ramazan Şeşen bu adı taşıyan bir eserin Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi'nde (nr. A. 2244) bu-

lunduğunu bildirmektedir (bk. bibl.). 3. Bursalı Rahmî'nin (ö. 975/1568) *Gül-i Sad-berg'i*. Nizâmî-i Gencevî'nin *Mağzenü'l-esrâr* adlı eserine nazîre olarak 1567 yılında yazıldığı tahmin edilen, dinî-tasavvufî konulu, yaklaşık 1550 beyitlik bir mesnevidir. *Mağzenü'l-esrâr* gibi aruzun "müfteilün müfteilün fâilün" kalıbıyla yazılan ve yedi bölümden (ravza) meydana gelen eserde her bölümden sonra bir hikâyeye yer verilmiştir. Rahmî, eserinin "Sebebi-i Tahrîr" başlıklı bölümünde bir gece rüyasında kendisini gül bahçesinde gördüğünü, Nizâmî, Abdurrahman-ı Câmî, Emîr Hüseyin-i Dihlevî ve Ali Şîr Nevâî'nin bulunduğu bir meclise alındığını söyler; "Sundular ol demde bana dolu câm / Şevk ile nûş etti dil-i müstedâm" beytiyle de bu şairlerin iltifatlarına mazhar olduğunu ifade eder. Müellif Câmî'nin elini öperek kendisine pîr olmasını ister. Câmî, "Gülşen-i şeyh içre güzer eylesen / *Mağzen-i Esrâr'a nazîr eylesen*" deyince *Gül-i Sad-berg'i* kaleme alır. Eser üzerinde Pervin Aynagöz ve Gülgün Erişen birer çalışma yapmışlardır (bk. bibl.). 4. Hâmidîzâde Celîlî'nin (ö. 977/1569) *Gül-i Sad-berg'i*. Müellifin *Hamse'si* içinde yer alan eser Allah'a hamd ve on üç beyitlik bir na't ile başlamakta, ardından on bir beyitlik bir bahar tasviri gelmektedir. Daha sonra gülün dikenlerinden bîzar olan bûlbûlün feryatları dile getirilerek dikensiz bir gül-i sad-bergin düzenlenmesine duyulan ihtiyaç bildirilmekte, böylece esere bu adın verilmesinin sebebi açıklanmaktadır. Bunun arkasından altmış yedi beyitlik mesnevi kısmı ve son üçü Farsça olan doksan dokuz gazel gelmektedir. Eseri en geniş şekilde Hüseyin Ayan tanıtmıştır (bk. bibl., ayrıca bk. CELİLİ, Hâmidîzâde). 5. Nevî'nin (ö. 1007/1599) *Gül-i Sad-berg'i*. Şairin divanında da yer alan, III. Murad adına, "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" vezniyle yazılmış yüz beyitlik bir kasidedir (Nevî, *Divan*, s. 33-41). Bu kaside bir övgü şiiri olmakta çok şairin, "Bu kasidem lücce-i bahr-ı hakâyıktır benim / Ka'r-ı ma'nâsında pür lû'lü-yi esrâr u iber" beytinde ifade ettiği gibi dünyanın ders alınması gereken olaylarından söz eden, dinî-tasavvufî ağırlıklı bir şiirdir. Kaynaklarda aynı bir eser olarak zikredilmeyen kasidenin Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde iki nüshası bulunmaktadır (nr. 4402-10/4966, nr. 4412-48/4976). 6. Muhyî-i Gülşenî'nin (Halvetî) (ö. 1015/1606) *Gül-i Sad-berg'i*. Aruzun "feilâtün mefâilün feilün" kalı-

Mesîhî'nin
Gül-i
Sad-berg'inin
ilk sayfası
(Hacı
Selim Ağa Ktp.,
Hüdâî Efendi,
nr. 1291)